

Марія МАСЛОВСЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ КАЗОК ІВАНА ФРАНКА

У статті розглядаються теоретичні аспекти літературної казки та поетика вимісту в казках Івана Франка.

Українська літературна казка пройшла великий шлях, вона має багаті класичні традиції. Авторська казка не з'явилася на порожньому місці, вона виростаючи з народної казки, розвивалася спочатку у вигляді переказів казкових сюжетів або їх частин всередині творів інших форм.

Ю. Ярмиш зауважує з цього приводу так: "Літературна казка є дітищем казки народної, від якої вона походить. З розвитком можемо спостерігати і зворотний процес: першооснова – народна казка – теж відчуває на собі плідний вплив свого талановитого дітища"¹. Як бачимо, в українській літературі "чітко розмежовуються "народна казка" і "літературна казка" і водночас підкреслюється їх спільність. Це цілком зрозуміло, адже ми маємо справу з різновидами жанру казки. Зазначимо, що українська літературна казка – порівняно молодий літературний жанр. Ю.Ярмиш підкреслює: "Життя літературної казки як сам жанр нараховує півтора століття"².

Велике теоретичне і практичне значення для дослідження літературної казки мають погляди І.Франка. У розділі "Байка про байку" та в передмові до збірки "Коли ще звірі говорили" він пише: "Ся казка своїм змістом і тоном вибігає поза круг розуміння малих дітей, але я певний, що для старшеньких, від 10 до 15 літ вона буде не лише цікавою, але й пожиточною лектурою, даючи їм у казковій одежі немало фактів із історії розвою та культури людей і природи". І далі зазначає: "Казка є оповіданням, в яким цілість являється свобідним виплодом фантазії"³. Отже, на думку І. Франка, казка – це вільний вияв фантазії автора, а літературна казка тим більше. Казковий світ І.Франка яскравий і багатогранний. У його доробку є казки епічні, дидактичні й сатиричні. Галина Сабат поділяє казки І.Франка на анімістично-алегоричні (збірка "Коли ще звірі говорили", "Лис Микита", "Свиня", "Звірячий бюджет") та соціально-концептуальні ("Абу-Касимові капці", "Як пан собі біду шукав", "Без праці", "Мандрівка Русина з Бідом").

Цікаво, що Галина Сабат дає оригінальне групування казок І.Франка і за іншими параметрами. Вона пише, що "казку І.Франка слід класифікувати за ознакою кореляції з фольклором"⁴.

За світоглядним сюжетним змістом: 1) казки морально-етичні; 2) політично-ідеологічні; 3) психолого-філософські.

За способом художнього відображення дійсності: 1) авантюрно-пригодницькі; 2) комедійно-курйозні; 3) гостросатиричні.

¹ Ярмиш Ю. У світі казки. – К.: Рад. письменник, 1975. – С. 10.

² Там само.

³ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – Т. 18. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 77.

⁴ Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 7.

За конститутивною жанрово-творчою ознакою і фантастичною домінантою: 1) казки про тварин; 2) чарівні казки; 3) міфічно-емблематичні; 4) соціально-побутові.

За глибиною проникнення в життєві процеси сюжетно-структурною специфікою і характером контамінації з іншими жанрами можна виділити такі різновиди: 1) казки-анекдоти; 2) авантюрно-пригодницькі казкові новели; 3) казкові повісті⁵.

Важливі міркування про дитячу літературу І.Франко висловлює у передмовях до поеми "Лис Микита", "Пригоди Дон-Кіхота", у "Байці про байку" тощо. Шлях письменника до казки розпочався в ранньому дитинстві, яке пройшло серед простих селянських сімей. Спочатку письменник використовував традиції багатих фольклорних скарбів у своїй літературній творчості. "Народні казки, перероблені І.Франком, є оригінальною й значною частиною його багатогранної літературної спадщини"⁶. Кожна казка, попри фантастичність, має життєву мотивацію. І.Франко зазначав, що в неправді казки завжди замаскована правда: "Значить, дітоньки лобі, не тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лушиною тої неправди криє звичайно велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей"⁷. Фольклорна казка – це цілісна система зі своїми традиційними темами, сюжетами, мотивами, композицією, героями. Переробку народних казок можна вважати логічним переходом до авторської казки. Про переспіви народних казок І.Франко зазначає: "Старе народне добро. Кожну казку я перероблював основно, прибиваючи її до смаку, розуміння й оточення наших дітей і нашого народу"⁸.

Трансформація фольклорної казки у літературну відбулася за певних умов. Активно цей процес виявив себе в період оновлення української літератури, коли вона, починаючи з другої половини XVIII століття, орієнтувалася на народно-розмовну мову, а за вірєць художніх форм брала усно-поетичну творчість. Власне, літературна казка як жанр утверджується в обставинах інтенсивного впливу фольклору на літературу, що можемо спостерігати протягом усього XIX століття.

Для прикладу візьмим такий літературний факт. І.Франко переспівав казку "Ріпка". Уже в підзаголовку казки зазначається "Стара казка, по-новому розповів Іван Франко". Письменник не відходить від народного варіанту казки, та однак він вводить у казку нові елементи:

- а) ритмізує мову;
- б) користується римуванням;
- в) дає імена героям.

Саме ці нововведення служать кращому запам'ятовуванню казки та збагачують дітей новими поняттями.

⁵ Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 228 - 230.

⁶ Там само. – С. 47.

⁷ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – Т. 20. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 169.

⁸ Там само. – С. 75.

Порівняємо тексти. Народна казка розпочинається словами: *"Жив дід та баба"⁹* і т.д. І.Франко розпочинає свою казку: *"Був собі дід Андрушка, а в нього баба Марушка, а в баби дочечка Мінка"¹⁰* і т.д. У казці І.Франка є своєрідний рефрен, побудований на градації дії, зі звуконаслідуванням, вигуками, образними порівняннями, метафоричними звертаннями: *"Пішли вони в город – гун-гун! Узав дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку"¹¹*. У народній казці основна увага звернена на розмір ріпки, яка дуже швидко виросла, та на збирання врожаю. У казці І.Франка детально розповідається про те, як і хто доглядав ріпку, називаються знаряддя праці, згадуються побутові дрібниці. Саме цим казка більш доступна дітям (реальний світ сімейних стосунків). Привабливість та емоційне сприйняття казці надають вдало використані Іваном Франком художні засоби, а саме порівняння: *"як мишка, потім, як кулак, потім, як буряк, потім як два, а в кінці стала така, як дідова голова"¹²*.

Відомо, що головною ознакою всіх епічних жанрів є їх сюжетність. Літературна казка в цьому відношенні не є винятком. Так, літературна казка І.Франка "Фарбований лис" належить до казок про тварин. Її сюжет включає в себе невеличку експозицію: *"Жив собі в одній лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів ловили його стрільці, травили його псами, заставляли на нього заліза або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови – чи то до курника, чи до комори, то не було смілишого, вигадливішого та зручнішого злодія над нього"¹³*. Наведена експозиція дає характеристику Лиса Микити, яка мотивує його наступні дії. Уже в експозиції, як і в народних казках, виступає казковість, що проявляється у змалюванні Лиса Микити: він винятково хитрий і навіть гордий, *"він умів насміхатися, глузувати з стрільців, які не могли його спіймати"¹⁴*.

Сюжет народних казок дуже простий, – він часто включає в себе лише одну певну ситуацію, один невеликий епізод. Сюжет казки І.Франка не обмежується однією ситуацією, а включає в себе ряд подій: а) Лис Микита на торговлиці; б) у бочці з фарбою; в) переляк у лісі; г) Микита проголошує себе царем; д) "справедливе царювання" Лиса; е) свято в лісі; є) загибель Лиса Микити.

Цей ланцюжок подій, з яких кожна попередня зумовлює наступну, а наступна виступає як наслідок попередньої і причина – наступної, – якраз і виступає як сюжет казки І.Франка. Як і в народних казках, у літературній казці І.Франка широко використовується діалог. Поєднання реального (звірі, ліс) і казкового (звірі розмовляють, відзначають свято, виконують вказівки свого

⁹ Золотий колосок. Збірник фольклорних і літературних творів для роботи з дітьми у дошкільних закладах за програмою "Дитина". Частина 1. – К.: Освіта, 1994. – С. 15.

¹⁰ Рідне слово. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1999. – С. 268.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – Т. 20. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 122.

¹⁴ Там само.

царя), людського і тваринного роблять твір І.Франка цікавою казкою. Оригінальним є те, що після розв'язки автор дає коротенький епілог, який мовби узагальнює зміст казки: *"І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю і дасть йому добре одуритися, коли який драбуга отуманить нас, обійде, оббреше, ми робимося хоч дрібку мудрішими по шкодї, то говоримо: "А я то давно знав. Я на тім пізнався, як на фарбованім Лисі"¹⁵*. Отже, на прикладі аналізу літературної обробки І.Франком казки "Фарбований Лис" відзначимо, що, дотримуючись певного сюжету, який включає експозицію, письменник, не обмежуючись лише однією ситуацією (як у більшості народних казках), створює ряд подій, що розкривають характер Лиса, його вчинки (підступність, фальшивість, несправедливість). Сюжет казки І.Франка оригінальний тим, що події розвиваються у казці за системою ланцюжка, що послідовно веде до розгортання сюжету. У народних казках, перероблених І. Франком, висміюються дурість, упертість, зажерливість, надмірна балакучість, скупість, лінь тощо. Адже казка – це фіксація різних аспектів народної моралі. Письменник не порушує стійкого традиційного народного уявлення про героїв народної казки, але – "конститутивні риси персонажів протосюжетів є своєрідними характерологічними засадами для казок І.Франка"¹⁶. Героями казок є різноманітні персонажі, це – тварини, що добре відомі українському читачеві. Є у його казках власне казкові герої (Осел, Лис, Кіт, Пес, Заєць, Вовк, Медвідь), запозичені автором екзотичні імена, такі як Леопард, Слон, Лев, Малпа (Мавпа), Пава, Бегемот, вигадані (Кабан Порилич, Сич Пугукало, Ворон Каркайло, Слон Чотиризуб, Лис Микита, Остромисл, Заєць Довгослух), канонічні імена – цар Соломон, Святий Миколай.

У казках, перероблених І.Франком, використані такі прийоми, як градація, гіперболізація, ретардація, магічні числа, сталі фрази, вислови. Казки збірки "Коли ще звірі говорили" – перероблені світові сюжети, але вони відобразили життя саме українського народу, бо герої казок мають риси, властиві українцям. З цього приводу І.Франко зауважує: *"Я щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші, руські кольори"*¹⁷. Надавши своїм казкам українського колориту, наситивши їх виразними етнографічними ознаками, І.Франко "створив новий національний варіант казки, тому що казка найбільш сприймається лише у національному варіанті кожним народом".

Франкова казка посідає справді непересічне місце в українській літературі. Письменник відіграв величезну роль у розвитку української літературної казки, розширив її жанрові можливості. Він започаткував нові "модифікації цього жанру"¹⁸, зокрема казку пізнавальну ("Як звірі правувалися з людьми"), політичну ("Казка про Добробуг", "Звірячий бюджет"), різдвяну ("Святовечірня казка"), драматичну поему-казку ("Сон князя Святослава") тощо. Наталя Тихолоз зауважує: *"Важливо, що казки І.Франка в цьому їх розмаїтті і сьогодні,*

¹⁵ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – Т. 20. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 128.

¹⁶ Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 64.

¹⁷ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – Т. 4. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 67.

¹⁸ Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеалогічний аспект). – Львів: Поліграфія, 2005. – С. 272.

через століття по їх написанні, відкриті до нових інтерпретацій та зберігають естетичну й ідейну актуальність¹⁹.

Літературно опрацювавши народні казки, І.Франко репрезентував себе як письменник-новатор. Він своїми творами збагатив казкову скарбницю і прославив рідний край художніми образами та персонажами, які дозволяють говорити про феноменальність переробленого І.Франком казкового репертуару.

Масловская М.В. Особенности поэтики сказок Ивана Франко.

В статье рассматриваются теоретические аспекты литературной сказки и поэтика вымысла сказок Ивана Франко.

Maria Maslovska. The Peculiarities of Ivan Franko's Fairy-Tales Poetics

The article considers theoretical aspects of the literary tale and I.Franko's fairy-tale invention poetics.

¹⁹ Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеалогічний аспект). – Львів: Поліграфія, 2005. – С. 273.